

FILLS DEL POBLE

Versos i cançons anarquistes a la Catalunya del primer terç del segle XX

Dolors Marín Silvestre

Als poetes d'avui, Manolo Chinato i Jesús Lizano, llibertari i amic

Aquest treball parteix de les entrevistes personals, basades en històries de vida, que vam realitzar als anys vuitanta i noranta del segle passat a una quarantena de militants anarquistes que havien estat afiliats a la CNT, i posteriorment a la FAI, en els anys de la dictadura de Primo de Rivera i de la Segona República espanyola.¹ Vam complementar aquesta visió amb les autobiografies obreres que ells mateixos, o els seus companys, van fer arribar a les nostres mans. Algunes van ser editades i d'altres encara estan manuscrites i malauradament inèdites.

Una de les nostres preocupacions va ser el de refer, des d'un punt de vista històric i etnogràfic, la vida quotidiana dels llibertaris de l'Estat espanyol. Una visió com l'anarquista, que comporta a l'Europa dels anys vint tota una opció cultural ample i, alhora, integral; que dona respostes en tots els àmbits de la vida diària, des de la militància sindical en el lloc de treball fins a les relacions sexuals en les parelles unides lliurement, l'escolarització dels fills en escoles laiques i coeducadores, el lleure basat en l'excursionisme naturalista, l'autodidactisme obrer en ateneus i escoles nocturnes, i un llarg etcètera. Els anarquistes tenen una veritable passió pel coneixement, que els és revelat a partir dels llibres i dels nombrosos opuscles i premsa periòdica que es converteixen en la veu dels mateixos grups que les promouen.

Tota aquesta dinàmica obrera no és exempta de poesia i del desig de l'apropament a la bellesa i la sensibilitat, hereva directa dels postulats dels il·lustrats europeus, i enriquida pel pensament materialista, darwinista i científic del segle XIX i

anirà integrant dins de les pràctiques obreristes tot un seguit de recursos poètics, literaris, musicals i, fins i tot, mnemotècnics que dignificaran i aixecaran espiritualment el pensament anarquista europeu.

En els testimonis escrits i orals vam copsar com la poesia i la cançó són constants en les autobiografies obreres. Els autors reproduïen parts de poemes dels romancers català i espanyol, o de la seva creació personal. Quant a l'esfera pública, els anarquistes recitaven i cantaven en tots els ambients que formaven part de la seva xarxa associativa: excursions dominicals, vetllades artístiques i teatrals a ateneus, escoles racionalistes i sindicats, i, és clar, als cafès on es reunien.² La limitació d'espai fa que resumim les idees principals i també tot el context de les vetllades anarquistes, és a dir, no parlarem en aquest article del teatre, les escoles, les biblioteques o les dinàmiques dels grups d'afinitat llibertaris, i també «tallarem» la narració en els anys anteriors a la revolució de 1936, quan tot l'imaginari anarquista es veurà sacsejat i tindrà noves vies de nodriments ideològics, tant a nivell teòric com, sobretot, pràctic.

Els anarquistes seran indubtablement, a tota Europa, els capdavanters de l'autodidactisme obrer, fonamentat en els socialistes utòpics i en les seves concepcions igualitàries i progressistes que emancipen les persones de les tuteles de l'església, de l'exèrcit i, fins i tot, de l'estat centralitzat. En els primers congressos de la Internacional també s'advoca per aquest autodidactisme obrer, que parteix de la percepció que hi ha un món de la lletra impresa que ha estat prohibit o amagat i que pot facilitar el camí cap a l'emancipació dels individus. En conseqüència, els anarquistes proposen la creació d'escoles perquè els seus fills iniciïn el camí del coneixement, i de centres

obers on ells mateixos assisteixin als vespres. Però al costat de la branca científica dels geògrafs, historiadors, etnògrafs i darwinistes, hi trobem també una branca literària, poètica i musical que destaca dins l'imaginari anarquista europeu.³

L'afició per la poesia no és exclusiva dels anarquistes catalans i dels seus companys espanyols. David Vincent, en el seu treball sobre autobiografies d'obers anglesos, també ho destaca: «La poesia constitueix l'element més significatiu del treballador que pensa», i en el mateix sentit raona Ignasi Terradas: «La ciència era la crítica; la poesia, l'alliberament».⁴ L'ambient cultural d'aquesta classe obrera, amb uns anys d'experiència, serà el gresol on coincidiran els representants de la bohèmia literària propera als corrents avantguardistes —el cas de la família Montseny i el fenomen de les seves novel·les socials—⁵ i aquells proletaris que combinen la ploma als periòdics sindicals amb els oficis manuals (rajolers, vidriers, teixidors, etc.), com els Canela, Peirats, Peiró, Seguí, Callejas, etc. I, per descomptat, d'aquells empleats en oficines, com és el cas de Lucía Sánchez Saornil,⁶ o els metges Félix Martí Ibáñez, Amparo Poch, etc.

Així, els anarquistes aviat incorporen en el seu imaginari poètic la seva pròpia tradició, apareguda sovint a la seva premsa i opuscles, però també tot allò que els és proper.⁷ Com tota la tradició d'Anselm Clavé, a qui reivindiquen sovint en les seves publicacions.⁸ Els anarquistes entonaran «La Marsellesa», en versió d'A. Clavé, en moltes de les seves manifestacions, i també el 14 d'abril de 1931.⁹ La importància de «La Marsellesa» és tan gran que fins i tot s'interpreta a les cerimònies civils d'enterraments, bateigs laics o unions lliures dels anarquistes. Un exemple n'és la celebració de la unió de Te-

Durruti al seu exili francès als anys de la Dictadura de Primo de Rivera. El compartí amb Lola Iturbe, Juan Manuel Molina, Severino Campos i molts més, tots ells integrants dels grups anarquistes.

resa Mañé i Joan Montseny, el 1891: es fa als assistents un míting sobre la Comuna de París i s'interpreta «La Marsellesa», segons relaten un article a *La Tramontana* i el mateix Montseny a les seves memòries.

La revisió de tota la col·lecció de periòdics com *La Tramontana*, de Lluïnes i Pujals, ens aporta bona part del poemari anarquista en català, un poemari que anirà transformant-se en castellà des de l'arribada de la forta migració d'altres zones de l'Estat espanyol i que donarà, conseqüentment, un cançoner llibertari majoritàriament escrit en castellà el 1936, amb el boom que comportarà tot l'esforç de guerra i revolució, que inundarà i emmascararà totes les nombroses aportacions anteriors.¹⁰ Amb tot, les cançons anarquistes més populars, «Hijos del Pueblo», «A las Barricadas» o «Arroja la Bomba», gaudeixen d'una antiguitat manifesta.

Així, en els primers certàmens obrers catalans, en concret els anomenats Certàmens Socialistes, celebrats a Reus, el 1883 –les actes són publicades el 1885–, i més tard a Barcelona, el novembre de 1889 –publicat un any més tard–, es va establir una secció de «Música Revolucionaria». Els certàmens foren organitzats pel Centre d'Amics de Reus, i pel grup barceloní de l'Organització Anarquista de la Regió Es-

panyola. En el segon resultà guanyadora la cançó «Hijos del Pueblo». La lletra fou d'un tipògraf alacantí, Rafael Carratalà Ramos.¹¹ La música anava signada per Ignotus, i el lema amb què es va presentar fou: «Si no hay arte, no hay corazón».

La lletra és força representativa i va aportar poques modificacions fins a 1939. La més important fou durant la guerra, quan es transforma en «¡Salud, Proletarios!»:

*Hijo del pueblo, te oprimen cadenas
y esa injusticia no puede seguir,
si tu existencia es un mundo de penas
antes que esclavo prefiero morir.
Esos burgueses, asaz egoístas,
que así desprecian la Humanidad,
serán barridos por los anarquistas
al fuerte grito de libertad.*

*Rojo pendón, no más sufrir,
la explotación ha de sucumbir.
Levántate, pueblo leal,
al grito de revolución social.
Vindicación no hay que pedir;
sólo la unión la podrá exigir.
Nuestro pavés no romperás.
Torpe burgués.
¡Atrás! ¡Atrás! [...]*

Aportacions importants al cançoner anarquista català vénen de la mà del grup Avenir i d'un dels seus impulsors més actius, Felip Cortiella, qui participava també en convocatòries de Jocs Florals a Barcelona i col·laborava a *La Revista Blanca* de la

primera època, on publica les seves populars *Anarquines*.

Reproduïm uns versos d'*Anarquines*, en concret, «La Fontada», ja que il·lustra aquest món dels anarquistes i les seves sortides dominicals on imaginem una nova societat:

Mig ajeguts en la bosquina,
mentres uns quants fan el dinar,
contra l'injust que al món domina
ens hem posat a planejar.

Se seguiran vies novelles
en tota mena de qüestions,
finides ja rancúmenes velles
que han emboirat els horitzons...

Se fundaran centres d'estudi
com nostre poble no ha vist mai,
llocs d'educà, on tothom s'ajudi,
se dignifiqui en comú esplai...

Acabarem amb certa utopia
que a la malícia ha fet somriure:
se farà tot en llengua pròpia
i s'aprendrà, al fi, el goig de viure...

S'acabaran les males cares.
i bona part dels sofriments,
s'esborraran antigues tares
i serem tots més conseqüents.

Un altre dels membres del grup, l'aragonès Juan Usón, *Juanonus*, utilitzarà el català o el castellà per a les seves composicions. En destaquem –a banda de la seva interessant producció a partir de 1936, amb textos com *¡Bujaralozanos!*– la seva faceta de llibreter de vell, tot un paradigma de vida llibertària.¹² La resta del grup, la

formaran els germans Daniel Niel, i Josep Masgomeri, el primer, dibuixant i el segon, treballador del metall.

Als anys vint es popularitzen a Catalunya una sèrie de cançons anarquistes del cançoner internacional. Arriben de la mà de llibertaris italians com Pietro Gori i són traduïdes immediatament. S'ajuden de músiques preexistents, sens dubte perquè són més senzilles d'executar i perquè la majoria de músics llibertaris toquen d'oïda i no fan servir el pentagrama. Així, l'adaptació més popular de l'obra de Gori fou el seu «Himne al Primer de Maig», amb la música de *Nabucco*, de Verdi, i que era sovint interpretada pels nens de les escoles racionalistes o en representacions teatrals.¹³ Altres himnes de Gori són: «Stornelli d'Esilio», «Inno dei Lavoratori del mar», «Canto a Caserio» i el conegut, encara avui, «Addio Lugano», que narra l'expulsió del poeta de Suïssa, cedint a les pressions dels italians.¹⁴

Reproduïm la primera estrofa d'aquest himne, comú a la majoria dels nostres entrevistats i entonat pels assistents a les representacions teatrals de Fola Igurbide, *El Sol de la Humanidad*, en què el poble de Sant Petersburg enderroca els murs de les presons:

*Ven, ¡Oh, Mayo!, te esperan las gentes,
te saludan los trabajadores;
dulce Pascua de los productores,
ven y brille tu espléndido sol.
En los prados que el fruto sazonan
hoy retumban del himno los sonos
ensanchando así los corazones
de los parias e ilotas de ayer. [...]*

*Juventud, ideales, dolores,
primavera de atractivo arcano.
Despertad, oh falanges de esclavos
de los sucios talleres i minas,
los del campo, los de las marinas,
tregua, tregua al eterno sudor.*

La importància de Gori és fonamental: en un cançoner anarquista posterior, reunit per Emilio Gante el 1931, encara hi ha moltes traduccions lliures dels seus himnes, com l'«Himno Libertario», amb música del «Funiculí Funiculà»:

*¡Ya luce el sol del porvenir! (bis)
¡De Paz y Libertad
glorioso el Sol se ostentará!
¿Qué nos chupan sin ceso los señores?
Sangre y Sudor. (bis)*

Un altre exemple és el «Canto a Caserio» —que atemptà contra el president francès Sadi Carnot, a Lió, i fou

executat—, amb música de la cançó toscana popular «Suona la mezzanotte»:

*[...] En ti, Caserio, ardía en la mirada
de la humana venganza llamarada,
y a la plebe que trabaja y gime,
diste todo tu amor, tu fe sublime. [...]
[...] Y a tus veinte años, alba matutina
subir te contempló a la guillotina;
y allí, a toda voz, con energía,
prorrumpiste en tu ¡Viva la Anarquía!
Pero el día se acerca, ¡Oh, gran guillotinado,*

*El grup Sol i Vida (Barcelona), excursió a la platja de la Barceloneta.
Els integrants dels grups anarquistes aprofitaven les excursions
dominicals per recitar poemes i cantar.*

*que el nombre tuyo será glorificado,
y la humana existencia respetada,
y el derecho común; la ración colmada.*

També és de Gori el corejat «Canto Revolucionario», amb música de la cançó napolitana «Sient di Mari...!», i encara un altre «Himno Revolucionario», amb la música d'un altre, el de Garibaldi.

Otilio Panizza, un altre italià, és l'autor del famós «Himno de los Malhechores»,¹⁵ recollit també per Gante —sense assenyalar-ne l'autoria— en un dels seus cançoners, amb algunes variacions. La propaganda pel fet i les expropiacions de diners o riqueses acumulades pels burgesos són també tema poètic, i, per descomptat, la crítica dels jutges i el personal burocràtic:

*Al grito y al lamento
del pueblo traicionado,
la ley del poderoso
se aplica sin piedad:
jueces y magistrados,
liados a señores,
penan los agraviados
cual rudos malhechores.*

El 1924, s'edita *Proletaria Kantaro*, a càrrec d'una associació anarcionalista esperantista (SAT),¹⁶ que té el mèrit d'incloure la música de les cançons, ja que sovint els anomenats 'cançoners' només incloïen els versos de les cançons i es limitaven a recomanar la música: l'himne argentí, el mexicà, la Marxa Real, o «Ramona», de Luis Armstrong, als anys trenta són les més populars.¹⁷

També el repertori de clàssics provinents de Verdi, o de les cançons populars italianes com «Torna Sorrento», que es reconverteix en «Amarrado a la cadena»:

*Amarrado a la cadena
de la inicua explotación,
con amor camina el paria
hacia la revolución.*

*Marcha en pos de la anarquía,
y el yugo debe finir,
con amor, paz y alegría
de una existencia feliz.*

*Donde los hombres sean libres,
libres cual la luz del sol,
donde todo sea belleza,
libertad, flores y amor.*

*¡Libertad amada,
tú eres mi único anhelo,
tú eres mi ensueño,
tú eres mi amor! [...]
Las cárceles y castillos
tendremos que derribar,
nos engañan los caudillos,
nos roban la libertad. [...]*

Dins del mateix grup de cançons, n'hi ha moltes fetes a la presó, on els anarquistes passaren llargues

temporades. Segons Arturo Parera, en una de les estades dels llibertaris a les garjoles de la policia barcelonina, cap al 1932, neix una de les cançons més populars: «¡Arroja la bomba!». La va crear un emigrant aragonès, Aznar, després de ser apallissat:¹⁸

*Arroja la bomba
que escupe metralla,
coloca petardos,
empuña la «Star».
Propaga tu idea revolucionaria
hasta que consigas
amplia libertad.*

*¡Acudir los anarquistas
empuñando la pistola
hasta el morir,
con petróleo y dinamita,
toda clase de gobierno
combatir y destruir!*

*Es hora que caiga
tanta dictadura,
vergüenza de España
por su proceder.
No más militares,
beatas ni curas.
Abajo la Iglesia,
que caiga el poder.*

El 1931, apareix a Sevilla una recopilació del cançoner anarquista popular, realitzat per Emilio Gante; es tracta d'una reedició d'un cançoner que havia circulat per Barcelona als anys vint. A la pàgina 30

del cançoner se'ns informa que l'himne «Canto al Pueblo» era dipositat a la biblioteca de l'associació neomaltusiana de la revista *Salud y Fuerza*, de Barcelona, que havia estat força freqüentada per l'autor.¹⁹ També en aquells anys es publica per primer cop a la premsa anarquista la lletra de la cançó anarquista més cantada durant la revolució, «Negres tempestes», coneguda també com «A las barricadas». Prové de la cançó polonesa «La Varchavianca», o «La Varsoviense», molt popular a l'Alemanya proletària²⁰ i portada a l'Estat espanyol per Valeriano Orobón Fernández després de treballar en aquell país:²¹

*Negras tormentas agitan los aires,
nubes oscuras nos impiden ver,
aunque nos espere el dolor y la muerte,
contra el enemigo nos manda el deber.*

*El bien más preciado es la libertad,
hay que defenderla con fe y valor.
Alza la bandera revolucionaria
que llevará el pueblo a la emancipación.*

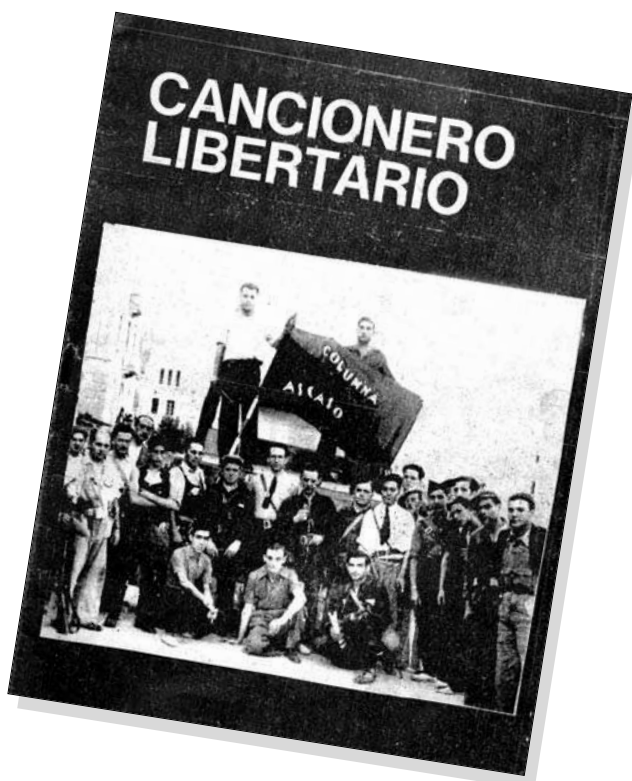
*¡En pie pueblo obrero, a la batalla!
¡Hay que derrocar a la reacción!
¡A las barricadas, a las barricadas,
por el triunfo de la Confederación.*

Als diversos cançoners anarquistes es repeteixen sovint les mateixes cançons, àdhuc a nivell interna-

cional: l'aportació dels italians, amb Pietro Gori al capdavant; diverses cançons argentines dels anys vint, que aviat s'integren a l'Estat espanyol a causa de l'idioma; una dotzena de cançons franceses i també algunes de mexicanes.

L'aportació francesa, a banda de les diverses versions de «La Marseillesa», passa també per diverses versions de «La Internacional», que passa a dir-se «Internacional Anarquista». També prenen cos algunes cançons de Charles d'Arvray i el seu cabaret anarquista en algun cafè barceloní, però tenen poca importància en comparació amb els cafès i tuguris que freqüenten els anarquistes exiliats durant l'època de Primo de Rivera a París. D'Arvray i Paul Paillette creen veritables *sotrees* anarquistes amb petites orquestres modernes, res a veure amb la música anarquista catalana, que té un fort component clàssic i proper a la banda de música.²² Els anarquistes exiliats a París parlaven amb entusiasme de les *Javes* o els balls *apatxes* que ballaven a Montmatre, en concret al Grenier de Gringoire. Algunes eren força divertides, amb lletres espaterants, com la de la «Rue des Bons Enfants». Altres cançons eren extretes de la premsa satírica anarquista francesa i no comptaven amb l'aire transcendent de les del nostre cançoner. A més a més, la cançó ja no s'interpreta a partir d'un cor popular amb ressonàncies claverianes o dels miners anglesos de la seva mateixa època, sinó que qui la interpreta és un vocalista amb una orquestra al darrere i una concepció d'espectacle o de vetllada musical, una concepció que s'anirà implantant també a casa nostra. És a dir, passem de l'himne que es canta en manifestacions i vagues, com a resistència, a la cançó de propaganda, que és escoltada per convèncer. Dins d'aquest grup, i pertanyents al cançoner francès, cal destacar les diferents versions anarquistes de «La Carmanyole», reconvertida a voltes en «La Ravachole», o cançons com «Les Geants», contra l'Església, «Ne votes plus», el «Biribi» o «Procreation Consciente», «Amour et volonté», «Le Premier de Mai», «Triomphe de l'Anarchie», i un llarg etcètera de títols força explícits.

Perquè si aquí no es fa cabaret, en canvi s'adopten les *variétés* del país, o sigui, les sarsueles, les jotes i

Els anarquistes han comptat amb un cançoner propi. A la fotografia una edició de cançoner llibertari editat a finals de la dècada de 1970.

diverses peces de música popular, que a més a més fan que a les vetllades assisteixi un públic familiar, els militants anarquistes i tota la seva parentela. Fins i tot, sovint els nens també hi reciten i canten. És el cas de la poesia d'Eusebio Blasco, «Un duro al año», veritable èxit de les vetllades llibertàries. I en destaquem, de la munió de totes, la versió anarquista de *La Verbena de la Paloma*, ara reconvertida en *La Verbena Anarquista* en el recull d'Emilio Gante:

—¿Dónde vas con paquetes y listas
que deprisa te veo correr?
—Al Congreso de los Anarquistas
por hablar y hacerme entender.
—Explícame un momento siquiera:
Anarquista, ¿qué quiere decir?
—La inmensa falange obrera
que reclama el derecho a vivir.

També Lola Iturbe entonava parts de *La del Manajo de Rosas*, i Juanel, el seu company, s'arrencava a recitar en les excursions a la serra de Collserola en els anys republicans. Vam comprovar també el costat *burla* de l'antic rajoler i, més tard, històriador anarquista Josep Peirats, qui sovint ens cantava part de *Bohemios*, la *Cançó d'amor i de guerra* o *Doña Francisquita*.

Encara més. En les vetllades culturals dels anarquistes es barregen persones de totes les procedències de la geografia espanyola des dels anys vint. No és estrany, doncs, que apareguin espontàniament lletres que, afegides a músiques preexistents, donin com a resultat la «Jota Libertaria», amb música de *La Alegria de la Huerta*. Segons Lola Iturbe, el poeta fou Manuel V. González, *Ildefonso González*, company dels grups anarquistes dels anys vint. La versió sencera consta d'onze estrofes i dues tonadetes:

*Anarquía, anarquía,
mira si yo te querré,
que aunque por ti sufra mucho
yo jamás te olvidaré.*

*A la jota, jota
de los libertarios,
triunfen los obreros,
mueran los tiranos,
caigan los Gobiernos
y la Religión,
y que se derrumbe
la Inquisición.*

*Sale el sol por la mañana
alumbrando al mundo entero,
así como al sol queremos
la libertad del obrero.*

REVISTA ITINERAIRES, PARIS

*Pietro Gori, escriptor i poeta
anarquista que va compondre
més d'una trentena de cançons,
totes elles molt populars.*

També apareixerà una altra jota, «El guitarrico libertario», ara, evidentment, amb la música d'un altre èxit del moment, «La Dolores», i amb una curiosa coincidència amb la simbologia del mes de maig, ja proposada per autors com Gori anys abans. La cançó la signa F. Pezoa i en mostrem una petita part:

*Pobre guitarrico, vedlo como gime.
Oye lo que canto, oye lo que dice:
Yo soy el consuelo de los proletarios,
Yo soy la esperanza de los libertarios. [...]*

*Pobre guitarrico, oye su tormento,
como un eco triste que se va
[perdiendo
y que va anunciando con sus melodías
la alborada bella de paz y anarquía. [...]*

En el rànquing d'aires i adaptacions de músiques populars no pot faltar el cor de *Bohemios*, i un veí proletari de les Cases Barates, a Horta (Barcelona), Norberto Noguero, verseja un «Canto a la Libertad», que ens va ser recitat per Helenio Molina, après dels seus pares.

El 1947, va aparèixer a l'exili francès un nou cançoner, que va aplegar els testimonis de diversos militants exiliats; naturalment el títol era *Cancionero Revolucionario* i recollia les cançons dels anys vint.²³ En ell trobem «Canto Libertario», amb música del pasdoble «Eva», o «Sueño Libertario», amb música de «Tus pícaros ojos».

Com apuntàvem enjondre, no escapen a la lliure interpretació els èxits del moment i «Los Apalaches» es reconverteix en «Hacia la Revolución»:

*Vivir queremos en santa armonía,
guerras y odios deben no existir,
pues nuestra idea, tan sólo justicia,
quiere que el hombre conozca el vivir.*

*Por eso somos revolucionarios
y acabaremos con el capital,
fuente de todas las explotaciones
y de todo gran mal. [...]*

*A luchar obreros;
por los más rectos senderos
sean los pasos primeros
hacia el más bello ideal.*

*ello luchamos,
pues ya no nos engañamos,
la revolución que hagamos,
será la social.*

I el «Vals de los besos», de l'obra *El Conde de Luxemburgo*, es convertirà en «¡Libertad!», i R. Contreras canviarà la lletra de «La Perjura» per «Montjuïc», narrant els horrors de la presó:

*No se me olvida, la fecha infausta:
Trece de octubre, tornas a mí.
Y a mi memoria vienen los aires
de las torturas, de ese Montjuïc.*

*¿Por qué no fueron aquellos hombres
hombres de bien?*

*¿Por qué mataron cobardemente
al gran Ferrer?*

*Ese gran crimen pasa a la historia
del porvenir
y a la memoria vienen los odios
de ese Montjuïc.*

*Esas murallas, son ya malditas,
la dinamita las demolerá.
Y en los escambros, cual luz de rayo,
el sol de mayo alumbrará.*

Com afirmàvem abans, els himnes argentí i mexicà tampoc s'es-

capen a la versificació lliure: del primer naixeran «Himno Anárquico» i «Himno Acrático»; el segon, Enrique Flores Magón, germà de Ricardo, el transformarà en «Tierra y Libertad». Els espanyols fins i tot transformen l'himne de «Diana de la Artillería Española» en un cant a la vaga de maig i el posterior empresonament.

L'antimilitarisme anarquista va fer que també publicuessin la revista *Soldado* i la introduïssin a les casernes. Àdhuc van fer diverses cançons, la més popular de les quals fou la «Canción del Soldado», que va causar multitud de detencions, no del seu autor, que encara roman a l'anonimat, sinó de tots aquells que l'editaven, com Herreros, Folch i Folch, o Hermós Platja, tots ells publicistes anarquistes.²⁴ Van passar diversos mesos a la presó i Folch i Foch va ser processat per injúries a l'exèrcit i la seva causa tramitada per fur de guerra. Helenio Molina encara recordava la cançó fa alguns mesos:

*A defender tiranos
me han traído al cuartel,
estoy avergonzado
de haber entrado en él.*

*Me han hecho criminal
al darme uniforme militar. [...]*

*Madre de mi corazón
no soy digno de vivir,
porqué ultrajando a otras madres
te estoy ultrajando a ti. [...]*

*Yo sólo he de luchar
en nombre de la santa libertad.*

*Con furor haré la guerra
al que se apropió de la tierra
y la libertad
contra la ley y el capital.*

*Anarquía, madre mía,
tú sólo enciendes mis sañas;
a los tiranos de España
enfilaré mi cañón
remembrando las hazañas
de la Gran Revolución.*

En resum, el cançoner popular anarquista català que va de mitjan segle XIX a mitjan segle XX arrenca de les cançons i versos satírics apareguts a la premsa periòdica i en alguns congressos obrers, on sempre es destaca una part literària i musical. També rep la important aportació claveriana a partir de la incorporació dels himnes francesos o les cançons de treball que aviat s'introdueixen en tots els mitjans associatius. També hem recollit bases musicals que provenen del cançoner clàssic operístic

o sarsuelístic amb noves lletres, ara majoritàriament en castellà.

Aquestes referències autòctones s'enriqueixen amb els propagandistes anarquistes europeus i americans (sobretot italians, argentins o mexicans) i la cançó francesa de cabaret social. Cap als anys vint, tota aquesta tradició, molt diversificada, encara s'ampliarà molt més amb la popularització del fonògraf i els aparells de ràdio, que difondran noves músiques (jazz, apatxe, *java*, etc.) que també es versionen lliurement i acaben conformant tot un imaginari cultural i musical que actualment desconeixem. A partir de les entrevistes amb els antics militants llibertaris encara som a temps de refer aquest ric imaginari que és pràcticament introbable, com introbable és ja l'himne dels nens de l'escola Ferrer i Guàrdia de l'Hospitalet, del 1933, si no fos per la prodigiosa memòria d'un dels seus alumnes, Joan Hernández Ródenas.²⁵ Naturalment, la música era la de *Bohemios*; l'adaptació, del sastre i músic aficionat Josep Casajuana; i la lletra, del mateix Casajuana, o del mestre racionalista Joan Roiger, tots dos morts a l'exili:

Anem companys a l'escola,
que el matí ja ha arribat,
que a l'escola està el pervindre
de tota la humanitat.

Escoltem amb atenció
el que el mestre ens va ensenyant,
que el profit de l'ensenyança
trobarem quan serem grans.

Arribo a l'escola i em poso a escriure,
llegeixo als llibres
pensaments molt bons,
i busco en els mapes
els mars i les terres que hi ha per
[lo món.

De l'escola, quan és l'hora,
l'estudiant ja va sortint
i va llegint-li a sa mare
els pensaments que ha escrit.

Pel camí de la vida
quan els pares seran vells
seré jo qui els sostingui
pensant en quan era estudiant.
Estudiant, estudiant,
per quan jo seré gran!»

Notes

1. Aquest article és un resum del capítol dedicat als versos i les cançons de la meua tesi doctoral, «De la llibertat per conèixer, al coneixement de la llibertat. L'adquisició de cultura en la tradició lliber-

tària catalana durant la dictadura de Primo de Rivera i la Segona República Espanyola», dirigida per Ignasi Terradas i llegida a la Universitat de Barcelona l'any 1995, al Departament d'Història Contemporània.

2. Lola Iturbe, *pantalonera* i periodista, redactora de *Tierra y Libertad* i membre dels grups d'acció des dels anys vint, ens relatava com un dels germans Ascaso cantava cuplets i una cançó anomenada «La Princesita» en un dels cafès barcelonins als anys trenta. El corejaven altres membres dels Solidarios i del grup German. Ella mateixa també recitava obres com *El Alcázar de las Perlas*, de Francisco Villaespesa.

3. Ens referim aquí a l'obra de Kropotkin, Reclus, Büchner, etc., la majoria d'ella editada i difosa a partir dels llibres de l'Escola Moderna de Ferrer –àmpliament reeditada–, i traduïda per A. Lorenzo. També a l'obra de pedagogs obreristes com Sánchez Rosa, José López Montenegro, o de poetes com Eusebio Blasco (1844-1903), Elías Gracia (actiu als anys vint i trenta, sense biografia) i un llarg etcètera.

4. Consulteu VINCENT, David. *Bread, knowledge and freedom: a study of Nineteenth Century working class autobiography*. London, 1981, i també TERRADES, Ignasi. *Mal Natural, mal social. Introducció a la teoria de las Ciències humanas*. Barcelona, 1988. En el mateix sentit també HOGGART, Richard. *The uses of literacy: changing patterns in English mass culture*. Boston, 1961.

5. Sobre la col·lecció de «La Novela Ideal» i els seus autors vegeu MARÍN, Dolors; PALOMAR, Salvador. *Els Montseny-Mañé, un laboratori de les idees*. Reus, 2006.

6. Una antologia de la seva poesia a SÁNCHEZ SAORNIL, Lucía. *Poesía*. València, 1996, a càrrec de Rosa M. Martín Casamitjana.

7. Encara s'ha de superar l'excel·lent antologia que aporta Josep Termes al seu *Anarquismo y sindicalismo en España. La Primera Internacional (1864-1881)*. Barcelona, 1971. En ella inclou romanços contra les *quintes* i contra els *consums*, i també a favor de la república. També cançons de teixidors, mutualistes, pagesos i treballadors manuals, la majoria extretes de la premsa internacionalista i federalista del tombant de segle XIX.

8. Un cas paradigmàtic a la revista infantil *Floreale*, editada pel grup d'afinitat *Sol i Vida* i el sindicat fabril de la CNT a la clandestinitat, al 1928 a Barcelona.

9. Matilde Gras, a Sueca, relata com també sovint era prohibit de cantar «*La Marsellesa: Aprendimos muchas canciones, todas sociales. Una de las canciones que nos enseñó Camilo (Albert) y que este a su vez aprendió en la cárcel fué por este motivo: Un día se encontraba un grupo de detenidos tomando el sol. Uno de ellos se puso a cantar La Marsellesa, y claro, todos lo siguieron*». Davant la prohibició els presos demanaren de cantar la *Marcha Real* que els fou concedit, però naturalment van alterar la lletra. A GRAS, Matilde: *Camilo Albert: memòries de la viuda d'un sindicalista suecà*. Sueca, 1981.

10. Consulteu l'obra de SALAÚN, Serge: *Romancero Libertario*, Paris, 1971, i el *Cancionero Libertario*, editat per la CNT de l'exili. També *Cancionero Revolucionario* editat per *Tierra y Libertad* a Barcelona el 1937, el romancer *Poetas de la guerra*, ed. Especial del Comisariat del X^o C.E. de Barcelona, ambdós editats per Lola Iturbe i Juan Manuel Molina. Entrevista al seu fill Helenio que ens els va facilitar.

11. L'anonimat va envoltar el compositor fins anys després de la Guerra Civil. Segons el cançoner *Colección Canciones de Lucha*, editat per Palacios el 1939 a València només es tenien les inicials del seu nom. Anys més tard Francisco Moreno aconseguí establir la identitat del compositor, un tipograf alacantí que pocs anys després fundà l'Agrupació Socialista d'Alacant i segueix escrivint i enviant himnes obreristes als diversos certamens i concursos amb el pseudònim *Véritas*, sobretot a la revista *La Nueva Era*. Sobre el tema es pot consultar: MORENO SAEZ, Francisco: *El Anarquismo en Alicante: 1870-1930*. Alacant, 1986.

1. Reproduïm les estrofes finals a partir d'un cançoner editat al 1937, *Aunque ausente de mi pueblo*:

*Desde mis primeros años,
Porque el hambre me echó de él
Poco menos que a zarzapazos,
Desde esta Barcelona,
Felicito a mis paisanos
Y me felicito yo,
Pues, obrero al fin y al cabo,
He de aceptar como mía
La victoria de estos maños,
Que se han escapado al fin,
De las garras de los amos.*

13. Floreal Rodenas s'emocionà en recordar-ho: «*Representamos una obra de teatro en el grupo anarquista de l'Hospitalet, y los niños de la Escuela de Xena, la Ferrer y Guardia. José Casajuna tocaba el piano, y los niños cantaban, al final salía la Libertad y les daba la mano a los niños y decía: »Vamos al País donde el Sol nunca se pone», y cantaban el himno del Primero de Mayo*».

14. Sobre Gori i la seva obra consulteu SETTIMELLI, Leonardo; FALAVOLTI, Laura. *Canti anarchici*, Roma, 1975.

15. Segons SETTIMELLI-FALAVOLTI, ob. cit.

16. Aquest volum arribà a Barcelona de la mà de les nombroses associacions esperantistes obreres. L'hem consultat a l'Arxiu Esperantista de Sant Pau d'Ordal i a la biblioteca de Josep Llop, fundador de la FAI i membre de SAT.

17. Aquesta és la base de la cançó «A las mujeres»:

*Debéis las mujeres de colaborar
en la hermosa obra de la sociedad.
Mujeres, mujeres, necesitamos vuestra
[unión
el día que hagamos nuestra revolución.*

18. Testimoni d'Arturo Parera. Ell mateix ens va facilitar el llibre de Joan Llarch on anys abans havia relatat el mateix fet. Es pot consultar a LLARCH, Joan. *Cantos y poemas de la guerra civil española*. Barcelona, 1978.

19. El cançoner ens fou prestat per Antònia Fontanillas Borràs i formava part de la biblioteca dels seus pares, militants anarquistes.

20. Apareix, el 1924, en el cançoner internacional esperantista. La lletra, en esperanto, no concorda gens amb les diverses versions castellanes.

21. Informació facilitada per Lola Iturbe, qui el coneixia personalment. Ella recordava molts dels autors de les cançons que, forçosament, estaven a la clandestinitat. Ens explicà el cas d'un company, Tomás Herreiros, detingut per haver editat *La canción del soldado*, de caire antimilitarista, qui es va negar a delatar l'autor veritable. Iturbe va desautoritzar raonadament la versió de Jacinto Toriho, director de *Solidaridad Obrera*, a l'entrada dels anarquistes al govern, en què deia que ell havia col·laborat en la creació de la cançó en un dels seus llibres autobiogràfics.

22. En llegir el nostre esborrany, Antònia Fontanillas ens comentà que encara guarda una fotografia de Paul Paillete dedicada al seu oncle Octavio Jean, llibertari exiliat a París.

23. Publicat a Burdeos.

24. Entrevista a la família Molina Iturbe. També sobre Hermós Platja a *El eco de los pasos*, de Joan Garcia Oliver.

25. Entrevista amb l'autora, l'Hospitalet, juny de 1993.

GANXETS.NET

Ganxets, grallers del Baix Camp · tel.639020328 · www.ganxets.net · info@ganxets.net